

УДК[346.2:65.012.16](477)

Попова С.М.,

*д. юр. н., к. е. н., професор кафедри загально-правових дисциплін,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків*

Попова Л.М.,

*к. е. н., доцент кафедри фінансів та кредиту,
Харківський національний університет будівництва та архітектури,
м. Харків*

РОЛЬ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРИТИЗИ У ВИЯВЛЕННІ ТІНЬОВИХ СХЕМ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розкривається роль судово-економічної експертизи у виявленні тіньових схем та забезпеченні сталої діяльності суб'єктів господарювання. Для цього доведено необхідність економічної безпеки у

розвитку нашої країни, а також виявлено загрози тіньової економіки національній безпеці та демократичному розвитку держави. У роботі також розкрито діяльність органів економічного контролю і правоохоронних органів України при виявленні економічних правопорушень та досліджено необхідність проведення судово-економічної експертизи.

Ключові слова: економічна безпека, тіньова економіка, економічні правопорушення, тіньові схеми, суб'єкти господарювання, судово-економічна експертиза.

Постановка проблеми. У Конституції України визначено, що забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави [1]. Особливо це важливо для нашої країни в умовах проведення антитерористичної операції на сході та фактичної анексії Криму. Поняття економічної безпеки є складною багатофакторною категорією, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в світовій системі господарювання.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам дослідження тіньової економіки та виявлення тіньових схем в сучасних умовах розвитку нашої держави присвячено багато робіт вітчизняних вчених, таких як О.Бандурка, З.Варналій, В.Геєць, О.Головченко, М. Куркін, І.Мазур, В.Майдибура, В.Мунтіян, В. Понікаров, О.Турчинов та інші. Але багато питань необхідності судово-економічної експертизи у виявленні та протидії тіньовій економічній діяльності суб'єктів господарювання в нашій країні поки що не вирішено.

Тому **метою** статті є дослідження ролі судово-економічної експертизи у виявленні тіньових схем та забезпеченні сталої діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день економічний розвиток нашої країни стримується такими факторами, як:

- недосконала бюджетна політика та слабкість бюджетного планування;
- низька фінансова дисципліна та непрозорі схеми розрахунків, що спричиняють платіжну кризу та призводять до утворення потужних каналів неконтрольованого перерозподілу доходів;
- недосконала податкова політика, наявність необґрунтованих пільг окремим підприємствам та галузям, що гальмує розв'язання фінансових проблем держави, зміцнення фінансів суб'єктів господарської діяльності;

- недостатня стимулююча роль заробітної плати, яка ще не стала чинником розвитку виробництва;
- значна диференціація доходів населення та досить високий рівень бідності;

недостатня роль малого підприємництва і його незначний внесок у розвиток економіки;

- низька ефективність приватизаційних програм та їх інвестиційних результатів, незахищеність прав власників, інвесторів та кредиторів;
- недосконале корпоративне управління;
- недостатній розвиток фінансово-банківської системи, фондового і страхового ринку;

– несприятливий інвестиційний клімат, неефективна амортизаційна політика, що стримують залучення інвестицій та гальмують формування ресурсів для проведення структурної перебудови економіки, підвищення її ефективності та конкурентоспроможності.

Окрім того, низька ефективність відповідних економічних, правових та організаційних заходів сприяє функціонуванню "тіньової" економіки та криміналізації суспільства, що є найбільш важливими загрозами національній безпеці України в економічній сфері.

За визначенням М.В. Куркіна [2, с. 7] тіньова економіка (економічні процеси, що приховуються її учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі державною статистикою) в Україні створюють реальну загрозу економічній безпеці та демократичному розвитку держави, негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини.

Сьогодні масштаби тіньової економіки, а також обсяги продукції і фінансових ресурсів, що обертаються у цьому секторі господарства, не можуть не враховуватися при прийнятті управлінських і законодавчих рішень на всіх рівнях владних структур. За оцінками фахівців значна частка підприємств повністю або частково працюють в «тіні». Розрахунки рівня тіньового сектору із застосуванням різних методик свідчать, що він становить близько 35 – 50 % [3] внутрішнього валового продукту. Причому, на думку вітчизняних і західних експертів, цей рівень тіньової економіки можна вважати його нижньою межею.

Основними негативними наслідками тіньової економіки є:

- порушення грошового обігу та розвиток інфляційних процесів;
- дискримінація суб'єктів підприємницької діяльності, несумлінна конкуренція або неправомірне обмеження конкуренції;
- скорочення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів;
- нерегламентована зайнятість і неконтрольована розшарування населення за рівнем прибутків;
- нераціональне розміщення трудових ресурсів;

– правовий нігілізм багатьох підприємницьких структур і населення, як реакція на недосконале законодавство;

– відтік капіталів за кордон і суттєве скорочення інвестиційних коштів в економіку держави, що не дозволяє здійснити структурну перебудову та забезпечити збалансованість державного бюджету.

Причому найбільша активність тіньових фірм виявляється в регіонах з добре розвиненою економікою та значним фінансовим потенціалом – у м. Києві, Дніпропетровській та Харківській областях. У розрізі галузей економіки, в числі найбільш «тінізованих» є промисловість (майже 40 % ВВП), сільське господарство (25 %), торгівля і транспорт (від 7 до 15 %). Очолюють тіньові структури, як правило, особи, що мають вищу освіту, добре підготовлені в економічному юридичному та організаційному планах, значна частина з них пройшла перепідготовку за кордоном, раніше конфліктів з правоохоронними органами не мала.

Найбільш небезпечним наслідком розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства в цілому, що веде до втрати державою своїх регулюючих і контролюючих функцій. Такі поняття як криміналізація і тінізація економіки тісно пов'язані між собою: тіньовий сектор є наслідком криміналізації економіки та суспільства в цілому, і в той же час – однією з причин цього процесу та його каталізатором.

Таким чином, економічні правопорушення – це протиправна діяльність, яка охоплює різні сторони зловживання державною та економічною владою, посягає на порядок управління фінансово-господарською діяльністю, завдає значної шкоди економічній безпеці країни, матеріальним та моральним інтересам держави, більшості суб'єктів господарювання та громадян, носить, як правило, інтелектуальний характер, здійснюється систематично під прикриттям законної економічної діяльності з використанням службового становища, як фізичними так і юридичними особами, з метою незаконного отримання прибутку. Боротьба з тіньовими схемами та економічною злочинністю, особливо з її організованими формами, є для України одним з пріоритетних напрямків забезпечення економічної безпеки.

Виявлення та розкриття таких правопорушень потребує не тільки юридичних знань та навичок у сфері криміналістики, але й спеціальних пізнань у різних галузях економіки (оподаткування, ціноутворення, кредитування, зовнішньоекономічної діяльності і т.п.), організації бухгалтерського та податкового обліку, досвіду контрольно-ревізійної роботи.

Виявлення протиправної діяльності у фінансово-господарській сфері покладається на систему органів економічного контролю та правоохоронні органи України.

Академік О.М. Бандурка [4, с. 400] визначає три форми використання спеціальних знань в процесі дізнання, досудового слідства та судового процесу:

- 1) участь спеціаліста при виконанні слідчих дій;
- 2) проведення ревізії фінансово-господарської діяльності у зв'язку з кримінальною справою;
- 3) проведення судово-економічних експертиз.

Причому, найбільш важливу роль у виявленні тіньових схем встановлення економічних правопорушень відіграє судово-економічна експертиза. А висновок експерта-економіста, відповідно до Кримінального Процесуального Кодексу України [5], є самостійним видом доказів у слідчій та науковій практиці.

Під терміном «судово-економічна експертиза», на думку проф. В.Д. Понікарова [6, с. 105], слід розуміти процесуальну форму дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських та податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають при розслідуванні економічних злочинів та судовому розгляді господарських суперечок.

Судово-економічна експертиза є найбільш поширеним видом судових експертиз. Необхідність у судово-економічній експертизі виникає як під час судового розгляду цивільних справ з майнових питань, розгляду справ про адміністративні правопорушення в галузі фінансів і підприємницької діяльності, так і при розслідуванні кримінальних справ про злочини у сфері господарської діяльності. У процесі проведення експертиз цього виду аналізується виробнича та фінансово-господарська діяльність підприємств, установ і організацій, які допустили збитки, втрати, привласнення цінностей, порушення фінансової, платіжної та бюджетної дисципліни, безгосподарність, визначається матеріальна відповідальність за заподіяну шкоду і встановлюються тіньові господарські схеми.

Отже, сутністю судово-економічної експертизи є дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, котра володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами дізнання, досудового слідства чи суду.

Об'єктом судово-економічної експертизи є відображені в бухгалтерських документах та облікових реєстрах господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді. Предмет судово-економічної експертизи визначається конкретними завданнями та змістом питань, які вона вирішує. Як правило, основні питання, на які повинен дати відповідь експерт у своєму висновку, пов'язані з обґрунтуванням доказів, які були отримані під час

проведення ревізій та перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій. І якщо зважити, що різноманітні ревізії та перевірки фіксують лише операції, що не відповідають нормам чинних нормативно-правових актів та стандартам бухгалтерського обліку і принципам ведення податкового обліку, то предмет судово-економічної експертизи можна визначити таким чином: це питання, що виникають у органів дізнання, досудового слідства та суду щодо фінансово-господарських операцій, зафіксованих ревізіями та перевітками, вирішення яких потребує спеціальні економічні пізнання.

Висновки. Найбільш характерними питаннями, що вирішує судово-економічна експертиза, є:

- перевірка та підтвердження за допомогою документів суми нестач або лишків матеріальних цінностей і грошових коштів;
- установлення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, що була завдана посадовими та матеріально-відповідальними особами внаслідок скоєних корисливих правопорушень;
- перевірка ґрунтовності списання сировини та матеріалів, цільового використання виділених коштів;
- встановлення фактів порушення фінансової дисципліни, правильності розрахунків з постачальниками та покупцями, ухилення від уплати податків;
- документальна перевірка чинних правил емісії цінних паперів;
- установлення фактів фіктивного банкрутства, а також випадків приховування банкрутства, перевірка відповідності господарських операцій чинному законодавству;
- установлення правильності документального оформлення господарських операцій та їх відображення у бухгалтерському обліку;
- установлення умов, що сприяють вчиненню зловживань та інших протиправних дій посадовими особами та працівниками облікового апарату підприємства;
- перевірка правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її висновків;
- виявлення причин і схем здійснення економічних злочинів і правопорушень та розробка пропозицій, спрямованих на їх запобігання у майбутньому.

Важливим джерелом інформації для правильної оцінки отриманих даних при проведенні судово-облікової експертизи є нормативні правові акти України: Конституція та закони України; кодекси України; постанови та інші акти Верховної Ради України нормативного характеру; Укази та розпорядження Президента України; ухвалення кабінетів міністрів України; Укази Президента України з економічних питань, що не урегульовані законами; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів; міжнародні договори, накази, положення, інструкції, правила та інші нормативні акти міністерств, відомств, інших центральних органів державної виконавчої влади господарського управління і контролю після їх державної реєстрації; Міністерств

юстиції України; нормативно-правові акти відділів управлінь, інших підрозділів місцевих органів державної виконавчої влади, що зареєстровані управліннями юстиції обласних державних адміністрацій; постанови Правління Національного банку України; рішення та висновки Конституційного Суду України.

Оскільки сьогодні ці законодавчі правові акти в Україні зазнають частих змін і доповнень, експерт повинен чітко визначити, до періоду дії якого нормативного документу відноситься подія, що заслуховується. Для цього він повинен мати доступ до повної бази даних правових актів України, що діяли на їх території та в окремих регіонах на протязі різних періодів часу. Якщо у експерта така інформація відсутня, він повинен звернутися з відповідним клопотанням до правоохоронного органу, що призначив експертизу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Куркін М.В., Понікаров В.Д. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів. Навч. посібник. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 412 с.
3. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні за 9 місяців 2016 року: офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 14.02.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
4. Бандурка А.М. и др. Судебная бухгалтерия: учебное пособие – Харьков: Изд-во «Титул», 2007. – 468 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 3.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Понікаров В.Д. Судово-економічна експертиза. – Харків: Вид. ІНЖЕК, 2015 р. – 232 с.

Summery. *The article reveals the role of forensic and economic expertise in the detection of shadow schemes and sustainable business entities. For this necessity of economic security of our country and found the shadow economy threats to national security and democratic development. The paper also reveals the activities of economic control and law enforcement Ukraine in detecting economic crime and investigate the need for judicial and economic expertise.*

Keywords: *economic security, shadow economy, economic offenses, shadow schemes, entities, forensic and economic expertise.*